

ÖNTUDATOS UNITÁRIZMUS.

— KORSZERŰ KÉRDÉSEK. —

SIMÉN DÁNIEL,
TEOLÓGIAI TANÁR.

KOLOZSVÁR, 1941.
PALLAS-KÖNYVNYOMDA, BÓLYAI-UTCA 3 SZ.
Felelős vezető: Kahlfürst Imre.

ÖNTUDATOS UNITÁRIZMUS.

– KORSZERŰ KÉRDÉSEK. –

SIMÉN DÁNIEL,
TEOLÓGIAI TANÁR.

*Nagy-Baudouy
unit. lelkész.
Hossord.*

KOLOZSVÁR, 1941.
PALLAS-KÖNYVNYOMDA, BÓLYAI-UTCA 3 SZ.
Felelős vezető: Kahlfürst Imre.

Bevezetés.

Ha valaki nyitott szemmel és rokonszenves érdeklődéssel figyelte a közelmúltakban lezajló finn-orosz háborút s a finn katonák legendás hősiességét, könnyen megalkothatta magának az „öntudatosság” klasszikus fogalmát. Suomi fiai példát mutattak. A parancsot teljesítő római katona történelmivé lett nemes alakját az öntudatos küzdelem fürdőjével itatták át, hogy az igazi hősiesség még csillogóbb, még értékesebb legyen. Hősiességük nem a tömegszenvedélyből kicsiholt szikra, nem nyáj-hősiesség volt, hanem valami magasztos vallásos égés, mely a kristály-tiszta honszeretet, keresztényi nemzeteszme és a minőségi emberideál ős forrásából táplálkozott. Suomi fiai tudták, hogy mi a harc lényege, célja és következménye. S úgy harcoltak, mint kevés nép a világtörténelemben: *egy az egészért s az egész az egyért.* Minden finn katona szíve Finnország pajzsává tágult s Finnország egész valójával a hős szívébe sűrűsödött össze.

Kétségkívül hosszú idők lelkiérése segítette elő ezt a páratlan öntudatosulási folyamatot. A finn nép sokat szeretett, szenvedett, sokszor elbukott és fölemelkedett, míg nemzeti életében és hívatásában öntudatosá lett, de egyúttal minden időkre megteremtette fennmaradásának, sőt továbbfejlődésének bámulatra és követésre méltó életlehetőségeit.

A finn kép nagyon megejtő és csábít, hogy az unitárius életre is alkalmazzuk, mert sok lényeges hasonlóság áll fönn a finn-sors és vallásunk sorsa között. A csöndország fiainak szerény, de meg nem torpanó küzdelme a mi zajtalan küzdelmünk, a fehér hómezők szét-szórt lakóinak élete a mi szórvány-életünk, akár felekezeti, akár nemzetiségi vonatkozásban, maroknyiségük a mi számbeli kicsinységünk, minőségi harcuk a mi harcunk a mennyiséggel szemben, erős istenhitük a mi vérrel megszentelt tiszta hitünk, eszményi fegyverük a mi fegyverünk. Suomi gyermekei mindent az öntudatos életüknek és haláluknak köszönhetnek, a mi vallásunk sorsa is az öntudatosság gátján áll vagy bukik. Ez a szórólapátja az időnek, mely különválasztja a tiszta magot a pelyvától és a léhas giz-gasztól. Ez a kritériuma a hitnek, magatartásnak és intézményes történelemnek. *Unitarizmusunk csak annyira jó, hatásában annyira erős és lendületes, amennyire öntudatos.*

Az öntudatosság nálunk életszükséglet, hiszen ezer és ezer hitünk él szétszórtan a Kárpátmedencében, hogy megélje bátran és

hősiesen a magyar egyedülvalóság nehéz küldetését. Rokonság, szomszédság, vérközösség nincs körülötte, melyből alkalmasint erőt és lelkesedést meríthetne. A környezet sem igen beszél hozzá, mert szűz, företlen talajon munkálkodik. Ő nem egy elpusztuló vagy kivonuló vallásos, vagy nemzeti közösség itt felejtett, csüggeteg utóvédje, hanem egy szívósan küzdő, szinte emberfeletti munkára vállalkozó élcsapat előőrse. Társtalanságában tehát Istenen kívül az öntudatossága a mindene.

Öntudatossága vallásának teljes ismeretéből táplálkozik. Tudnia kell, hogy vallásának múltjában nincs szégyelni való, hogy az világviszonylatban is nagy érték s hogy jövője telve van magasztos célokkal és feladatokkal. Vallása a jézusi mélységekből eredt, vihar, szenvedés kísérte, még itt-ott borús ég alatt jár, de a derűs magasságok felé tart. Tudnia kell, hogy a múlt kézzelfoghatóan mit adott s mire kötelezi őt. Tudnia kell, hogy János Zsigmond az önálló erdélyi magyar életet megalapozó fejedelem még mindig nincs az őt megillető történelmi magaslaton, hogy Dávid Ferenc a XVI. század magyar irodalmának páratlan exponense egy-két alig elismerő sort kap a hivatalos magyar irodalomtörténeti művekben (annál nagyobb rész jut ki a félreértésből) s hogy ugyancsak ez a férfiú, ki Kolozsvárt annak idején magyarrá formálta a Kálvinnak, Luthernek és Hontérusnak kijáró erdélyi városi főterek mellett be kellett, hogy érje egy belvárosi eldugott szűk és sötét utcácska elnevezésével. Tudnia kell, hogy az a hit, amely a magyar vallásos géniusz csodálatos alkotása csak Jókai „Egy az Isten” című halhatatlan regényében nyert általános magyar elismerést. S hogy az a kultúr protestáns világszemlélet, mely az Orbán Balázsok és Brassai Sámuelek klasszikus alakját kitermelte, egy-két egyéni kiválóság munkájának méltánylásától eltekintve, alig vagy nem juthatott szóhoz a magyar nemzetnevelésben. Tudnia kell, hogy a székely székek unitárius falvai nemcsak nagy férfiakat adtak a nemzetnek, hanem páratlan közerkölcsi eszményekkel is megajándékozták azt, kitermelvén a puritán jellem és becsületesség klasszikus példáját. A sok közül csak egy konkrétumot jegyezzünk fel. Udvarhely megyében, hol az unitáriusok zöme él, eltekintve a 22 éves román rabságtól, ritka holló a börtönviselt ember.

Nagy vonásokban így fest egy kép az unitarizmus múltjáról, jelenéről és jövő feladatairól. Az itt következő három dolgozat, mely a Keresztény Magvetőben látott először napvilágot, ezeket a gondolatokat igyekszik kifejteni s átadni az olvasónak öntudatosítás céljából. Az az érzésünk, hogy vallásunkat a múltban a magyar élet véka alá rejtette s most remélhetőleg nem veszi rossz néven tőlünk ha ezt a krisztusi és egyben magyar értéket mi hegyen épített templommá akarjuk emelni. Hittel hisszük, hogy ezen törekvésünkben velünk lesz megértő szeretete s a mindenható Isten áldása.

Kolozsvárt, a Dávid Ferenc városában 1941 március havában.

„Egy az Úr, egy a hit, egy a keresztség;
egy az Isten, ki mindeneknek Atyja . . .“
Pál Eféz. IV. 5–6. v.

Mi az unitárizmus ?

(Az Egyisten-hit fogalmának tisztázása.)

Ha az átlag unitáriustól megkérdezzük, hogy mit ért az unitárius elnevezésen, vagy zavarba jön és nem felel, vagy egyszerűen csak annyit mond, hogy „egy az Isten“. Hogy az unitárius szó mögött milyen roppant hitelvi világ húzódik meg s hogy az *egység* fogalma mit takar, arról vagy nagyon keveset, vagy semmit sem tud. És ezen nem is lehet csodálkozni. Az átlagember nagyon keveset bibelődik az öntudatosulás filozófiai vagy teológiai vonatkozásaival, a fogalmak ilyenentén tisztázása úgy véli, hogy az arra hivatottak dolga, ő még a lét végső nagy kérdéseire is, mint Isten, világ, élet, halál a maga kis életének szemszögéből felel. Onnan kiindulva építi fel hitvilágának homokvárát vagy sziklaszirtjét.

De vajjon miként állunk az átlagon felüliekkel? Nem céлом itt valamelyes csoport lelki keresztmetszetét adni, ami bizonyára színes és érdekes lenne, hisz a vélemények különbsége nálunk unitáriusoknál természetes és érthető, de sejésem szerint itt sem állunk sokkal jobban. S erre is meg van a mentelem. Az Isten egységének tudata a történelem folyamán annyira vérünné vált, *mint hitelv, életparancs, zsoltár és katakomba, mint kereszt és megdicsőülés*, hogy mélyebb magyarázatba nem bocsátkoztunk és nem is tartottuk szükségesnek. Azonkívül a szentháromság és egység közötti százados vita lekötötte sok szép időnkét. Századokon át magyarázkodnunk kellett, kivédni sok gúnyt és vádat, lemosni sok ráncszórt szennyet. A külső kényszer folytán küzdelmeink a negativumokban, tagadásokban merültek ki. Tagadtuk a szentháromságot, az eredendő bűnt, a váltság tanát s még jónehány sarkalatos dogmát, mely véleményünk szerint nemcsak a józan ész lázítja fel, hanem Isten igazságosságát s az erkölcsi világrendet támadja meg (eredendő bűn pl.) s az életet teszi sivárrá. Idővel azonban a tagadást állítás, a negativumot pozitívum váltotta fel.

És ez a helyes. A világfejlődésben csak annak van kiérdemelt helye, lett-légyen nemzet, egyház vagy eszme, amely pozitívumokat tud termelni. *Ma senki sem kérdezi tőlünk, hogy mit nem hiszünk, hanem hogy mit hiszünk.* Mi az a sajátos érték, vagy lényegbeli különbség, ami homlokunkra vagy szívünkbe nyomja az unitárius bélyeget? Befelé pedig szakadatlanul vizsgáljuk, hogy mi az a plusz, amit mi unitáriusok másokkal szemben nyújtani tudunk. Mi az a többlet-adás érzésben, értelemben és akaratban? Szakadatlanul kérdezzük, mert nálunk nincsenek kinyilatkoztatott és lezárt meggyőződések. Az újra értékelés folyamatos. Ha azt mondjuk, hogy az unitarizmus leglényege az Isten egysége, ezt a megállapítást többször revízió alá vesszük, hogy a fogalom és meggyőződés tisztuljon, mélyüljön és gazdagodjék.

Mi tehát az unitarizmus? Mit értünk az Isten egységén? A kérdést több oldalról világíthatjuk meg, mintegy reflektor fényben. Elindulhatunk pl. a történelem nyomán. Filmszerűleg lepergethetjük a múlt idők felfogását. Érdekes és tanulságos elindulni Jézus tiszta unitarizmusából s átbolyongni a három első század kissé bizonytalan, kissé homályos felfogásán, el egészen a niceai zsinatig, ahol a konzervatív Árius végkép elveszti a csatát a forradalmi Atanaziussal szemben, kit a lélek izgató problémája tett forradalmárrá s következőleg a megváltás tana emelte Jézust megváltó Istenné. Az Isten-egység forró kérdése itt kihül, hogy tömött hamú és láva réteg ülepedjék rá a sötét középkoron keresztül. Az eszme alszik, de álma a rög alatti mag álma. Azért alszik, hogy a renaissance humanizmusa által kiváltott lelki tavaszban csírába pattanjon. Az Olaszhonból kiüldözött gondolkozók svájci, majd lengyelországi munkája nyomán szárba szökkenjen s egy izzó magyar lelken keresztül megtisztulva és megizmosodva, fává nőjjön, melyet az idők viharai tépázhattak, csavarhattak, de ki nem dönthettek. Eleddig minden stáció egy érdekes kép, külön színnel és tartalommal. Mostantól kezdve a dávidferenci meggyőződésben tisztultabb és határozottabb megfogalmazást nyer az Isten-egység eszméje. Az alap meg van. Erre legfennebb csak építeni, vagy az egészet ledönteni lehet. Az építés munkája a felvilágosodás koráig titokban folyik, de szakadatlanul folyik és érezni lehet, hogy mennél nagyobb a külső nyomás, annál nagyobb szeretettel s azzal a lelkes öntudattal, hogy a fundamentumra dóm épül, melynek falai és mennyezete jövő századokba ívelnek. A felvilágosodás korát köreinkben is töb-

ben bírálják s vallási közömbösséggel, túltengő racionálizmussal vádolják. Mindebben lehet igazuk. Egy azonban bizonyos. Az unitarizmus a felvilágosodás korában szerzi meg a polgárjogot arra, hogy fokozatosan a felszínre kerülve, önmagát bemutathassa. Idáig gyámság alatt állott, nagyon is mostoha és félreértett sorsban. Most nyílik alkalom, hogy a dávidferenci vonalhoz visszatérve, elhárítsa magáról az istentagadás vádját, mondván, hogy *Jézus embervoltának állítása nem tagadásra, hanem a legfőbb és legeszményibb istenhívésre vezet, az Isten-egység fogalmának kimeríthetetlen mélységéhez és szépségéhez, a tökéletes Istenhez.* Ezzel talán be is fejeződnek a képsorozat, ide vevén még a külföldi unitarizmus szín-elütéseit vagy harmoniáit. De mindez csak háttér lenne, ha történelmi szempontból dolgoznók fel a tárgyunkat. A háttérből kihámozva a lényegét, mint a fejlődés legkorszerűbb eredményét, fel kellene vázolnom a magunk elgondolását s az összehasonlítás kapcsán megállapítanom, hogy mennyiben tartalmasodott vagy sekélyesedett el az Isten-egység fogalma. Én azonban más térre lépek. Nem történelmi összehasonlítást teszek, hanem az Isten-egység fogalmát egy kissé tudományos és bölcséleti keretbe állítom bele. Megfigyeléseimből és meditációimból adok némi ízelítőt, azonban régi igazságot magyarázok, legfennebb új köntösben.

Két filozófiai irányzatot említek meg, mely örök harcban állott egymással s mely harcnak rettenetes és gigántikus kíséző zenéjeként most zajlik le az európai népek és az angolszász világ közt dúló élet-halál küzdelem. A két irányzat a *monista* és *pluralista* világnézetben jut sajátos kifejezésre. Az első Platont vallja ősatyjának s a hellén és keresztény szelleme át a német idealizmusban termékenyül meg és bontakozik ki a legszebben és legklasszikusabban. A második Arisztotelesztől veszi eredetét s az arab gondolkodásban megfürödve, meggazdagodva jut el az angolszász világhoz. (Félreértések elkerülése végett a kérdést részleteznem és tisztáznom kellene, de ez nem képezheti jelen dolgozatom tárgyát.) A monista világszemlélet az *egységre törekvés nagy gondolatával foglalkozik*, vagyis a világmindenségben az atomtól a csillagokig egy egységes irányítást, célt vél felfedezni s a világegyetemet egy szerves egésznek fogja fel, amelyben mindennek és mindenkinek meg van a maga helye és célja, egy abszolút, tökéletes irányítás alatt. A pluralista világszemlélet ennek éppen ellenkezője. Sokszínű és sokcélú egyedekből álló világot lát a *relatív* fogalmával s szinte ré-

szekre bontja, atomizálja a nagy mindenséget. Egészen kézenfekvő, hogy a mi felfogásunkat a monista világszemlélet elégíti ki és támasztja alá. Nem pusztán kényelemből, hanem bizonyítható indokok alapján. Télen, ha megállok ablakom előtt s a jégvirágok bámulatába merülök, vagy az utcán járva a rámhulló hópehelyek rendszerét vizsgálom, ha gleccserekre vagy a vízcseppekre gondolok, amint pára, eső és tenger formájában gleccserré, hópehellyé alakulhat, nemcsak a törvényszerűség és szépség misztériuma önt el, hanem az a gondolat is megerősödik bennem, hogy a nagy körforgásban *egycélú egységre törekvés* is felfedezhető. Ilyenformán szerves kapcsolat van a tenger és az agysejtem vízatomja között. Kapcsolat és egység. A szemléltetéssel átcsaphatunk más mezőre. Úgy tudjuk, hogy a mohák, melyeknek több ezer válfaja van, az első földképzők. Azt is tudjuk, hogy a növények, fák világában meg van a szoros családi hasonlóság, hogy úgy mondjuk, vérrokonság. Családi hasonlóság van a komlók, fügefák és szilfák között, viszont a fügefához tartoznak a gumifák, a szentjánoskenyérfa, s a szőlőhöz hasonló faélősdiek. A hasonlóság nemcsak az életformát, életkeretet szabályozza, hanem korlátozza vagy kibővíti, tehát irányítja az életműködést is. Egy egységes törekvést ad az életnek. Az állattanban Darwin fejezte ki a legklasszikusabban ezt az eszmét, amidőn legelterjedtebb munkájának a „*Fajok eredete*” címet adta. Egy a származás, mely változataiban megszámlálhatatlan ugyan, de az egyszármazás közös eredetét megszabja a szerves kapcsolatokat és egységretörő életmegnyilvánulásokat. Ez az eszme testet ölt a társadalomban is. Az embert nemcsak a testi rokonságból adódó természete, de eszmei társulása a *nagy egész gondolata* felé hajtja. Sok vér, könny és szenvedés jelzi ezt az utat, de egészen tisztán kivehető. Nevezzük *az első kardcsonyestnek, renaissance-nak, reformációnak, francia forradalomnak, vagy nemzeti szociálizmusnak, mindenikben benne van a nagy egész felé törekvő akarat.* A keret és eszközök mások, egészen bizonyos, hogy *az országot* másképpen képzelte el *Jézus, Danton vagy Hitler,* a cél azonban mindig valami nagy átfogó egységretörekvés. Wells a nagy regényíró és utópista úgy véli, hogy amikor a nagy harc lezajlik a fehérek között, a fajok közötti vetélkedés következik, majd a Mars és Föld lakóinak háborúja. Nem mintha az ember csak könnyben és vérben szeretne úszni, nem is kizárólagosan az egyeduralmi kérdés eldöntése szempontjából, hanem a *nagy egészre*

törő hajlam diktátumaképpen. Az ember pedig háborúzik, mert még mindig sok benne a kimunkálatlan, primitív erő. Eddig a talán kissé fárasztó szemléltetés. Most arra lehet kíváncsi valaki, hogy vajjon miképpen állítom e keretbe Isten-egységének a fogalmát, mert hiszen ez idáig talán filozófia, de vallásnak új pogányság. Erőmhöz mérten azt is megpróbálom.

Egy egészen kézenfekvő szemléltetéssel kezdem: az izomrendszerrel. Erről általában sokat tudunk. Tudjuk, hogy bizonyos hatásokra miképpen reagál. Meg tudjuk állapítani betegségét s az eszközökből és módokból is sokat ismerünk, melyeknek segítségével fejleszthetjük. Tudjuk tehát, hogy él, működik és elpusztul. De hogy mi az, ami működteti, egyelőre nem tudjuk. Csak feltételezzük, hogy valamilyen erő. Erő, ami nem puszta mechanizmus, hanem, ami él.

A világegyetemről különböző képekben azt bizonyítottuk, hogy szerves kapcsolatot, bizonyos rendszer, hasonlóság, törvényszerűség tartja fenn és úgy a makro, mint a mikrokozmoszban a *nagy egész* felé törekszik. Fel kell tételeznünk, hogy nem mechanikai törvények, hanem lelki törvények alapján. Erről a modern fizikai tudomány győz meg legelőször. Jean, aki csillagász s a szférák világának csodás pontosságát kutatja, a világegyetemet egy grandiózns matematikai rendszerhez hasonlítja. De, amint mondja, lehet-e elgondolni matematikát matematikus nélkül? Isten szerinte egy nagy matematikai gondolkozó. Egyetlen egy, kinek kivételése ez a bámulattal és hódolattal eltöltő nagy világ. Vagy vigyük ezt a képet tovább. A rendszer nem kaosz, nem zavaros hanem tiszta, tehát érthető. Az érthetőség pedig értelmet fejez ki; *Istent, mint értelmet*. A rendszer ismét igazgatást tételez fel. Az igazgatás Igazgatót. *Istent, mint a mindenség Igazgatóját*. És így tovább a végtelenségig. Ezekben a képekben, tiszta unitárius felfogásban úgy látjuk meg Isten életét és munkáját, mint a nagy Egyedülvalójét, ki egy cél felé, egységes tervben irányítja a világmindenség életét. Ez a fogalom azonban csak a tudós számára létezik. A vallásos ember Jézus példája szerint gondolkodik és feloldja illetőleg egységesíti ezeket a kissé hideg és formális személyi jellegűeket az Atyaság fogalmába. *Az Isten lélek, mondja ő, s ezzel megoldódik a nagy rejtély*. Ezek szerint tehát Jézus volt az első unitárius. Minden bizonnyal ő, aki megérezte a nagy *egységretörő célt és akaratot*, a liliomban, amelyről prédikált, az életben, amelyet egyetemlegesen

akart meggyógyítani, az országban, mely magába foglalná minden ország szépségét, jóságát és igazságát s az Istenben, ki mint lélek mindezekre kiárasztja a maga gondviselő atyaságát. Ezt a mélységet sejtette Szervét és látta meg Dávid Ferenc s ennek vagyunk mi unitáriusok boldog örökösei. Ez az unitárius egy-Istenfogalom tiszta jelentősége.

Tárgyunk végéhez közeledve, még csak egy kérdésre kell röviden megfelelnünk. Mi fontossága van mindennek ránk nézve, helyesebben *ez a tiszta, öntudatos unitárius hit, melyet az Evangélium, tudomány és bölcsélet alátámaszt*, milyen befolyást gyakorolhat az életemre.

Először is érzem, hogy úgy alkotott a nagy Alkotó, hogy a világmindenségnek *szerves része* legyek. Hogy ezáltal bennem és körülöttem minden értelmet és értéket nyerjen, mindenekelőtt az én életem és emberségem. A szerves kapcsolat pedig ezt a világot *otthonomná varázsolja*. Bár néha jégvertes az életem, könnyes a párnám és sós a kenyerem, de itthon érzem magam. Itthon, az enyéim között, beleilleszkedve a nagy isteni világrendbe. S ha néha mégis meghasonlás támad bennem, rámragyognak a csillagok, mert tudják, hogy árva vagyok. Az Isten néz rám a csillagokban. Viszont, ha győzők, az én apró kis ügyemben, amint Overstreet tanár megjegyzi, a világmindenség diadalmaskodik.

Ez a hit arra ösztönöz, hogy távlatokban gondolkozzunk. Önmagunk életét, népünk történelmét távlatokba mérjük fel. A 150 éves törökrabság és a 22 éves szenvedés más értelmet nyer az ezer év távlatában s más célokat szül egy újabb ezer évre Isten gondolatának a megvalósítására. Az ember mindig hajlamos arra, hogy a körülötte kavargó veszélyt túlzottan nagynak lássa, az örömet pedig végnélkülinek higgyje. A távlatokban való gondolkozás *kiegyensúlyozó szerepet* játszik. Isten nem egy pillanatra tervez s a nagy tervbe, mi, pillanatok emberei a távlat gondolatát kell belevigyük. A pillanat az örökkévalóságnak szól.

A dolgok és események *sub specie aeternitatis* felmérése nemcsak nemzeti, de unitárius vonatkozásban is magyaráz valamit. Más beállításba helyezi vallásunk életét, hivatását, jövőjét. Időfelettsége itt ragyog ki a legszebben. Nem úgy mutatkozik mint efémer, emberi találmány, hanem, mint az isteni örök titkok emberi megsejtése és megélése. Egy nagy világfolyamatnak tűnik fel, amelyben alámerülnek a felekezeti korlátok s szétmállanak a dogmák

szírtnek hitt falai. Mint isteni életfolyamat száll, áramlik időtlen-időktől a jelenen át, a kiteljesülőbb jövőbe. Nagy vallásos gondolkozók vagy nemzetek csak friss, üde színt adnak e folyamatnak vagy tisztára fürdetik benne lelkük világát, megsejtik mélységét, vagy meghalnak igazságáért, de lényegében meg nem változtatják. Még kevésbé a nyílt vagy alattomos támadások, emberi kikezdések. Egy pár évvel ezelőtt az ú. n. humanista-teista vita izgalma és aggodalma töltötte el az erdélyi unitárius vezető köröket. Úgy vélték és állították, hogy az Amerikából hazatérő fiatal lelkészek humanizmusra hajló nézete veszélybe sodorja vagy sodorhatja az erdélyi unitarizmust. Akik így gondolkoztak, aligha betekintettek az unitarizmus igazi lényegébe. Ők csupán egy intézményt láttak és féltettek, amely térben, időben, felekezeti és állami korlátok között működik és harcol hiteseiméneinek a megvalósításáért, s nem magát az unitárius gondolatot. A gondolat pedig sokkal több, mélyebb és időfeletti, mint erdélyi kifejezője, de egyúttal örök talaja és megtartó ereje ennek a sajátos erdélyi magyar hitnek, amellyel nem tudnak, mert nem tudhatnak elbánni, a tiszavirág-életű emberi jelenségek. Szinte nekünk szól Gamaliel tanácsa: „... ha emberektől van e dolog, semmivé lesz, ha pedig Istentől van, ti fel nem bonthatjátok...” Az unitarizmus nem egyéb, mint megérzése az isteni cél harmoniára, nagy egységre-törő akaratának. Megérzés és bekapcsolódás ebbe az isteni folyamatba. Ez pedig fenséges nyugalmat, bátorságot és hitet kölcsönöz minden boldog birtokosnak, lett-légyen az egy vallás-erkölcsi intézmény vagy egyén, amidőn az idők megpróbáló feladataival küzködik. Az örök érték nem megsemmisülve, hanem megtisztulva kerül ki a koreszmék lobogó tűzéből. Ezért nem féltettem s nem féltheti egyetlen hívő sem az unitarizmust a veszedelmesnek fel-tüntetett vitában. Nem féltettem, sőt örvendtem, hogy alkalma nyílik az önvizsgálatra és megtisztulásra. Csak annyi történt, hogy egy kis légáram kifújta az ócsut az aranyló búzaszem közül.

Harmadszor, ez a hit nekem, embernek, héroszi pályát mér ki és atlaszi hívatást ró reám. Tartanom kell a világot, melynek szerves része vagyok s ha elbukom, bukásomban átölelnem azt a parányi tért, mely osztályrészüln jutott.

Negyedszer, a szerves egységbe való betagolódás minden ember személyének fontosságát és szentségét jelenti. Hitelvi szempontból, s ennek minden vonalon érvényesülnie kell, nincsenek

és nem lehetnek *kiválasztottak és kárhozatra ítélték*. Egy eszményi menetelésben mindenki gyöngé vállára és apró lépésére szükség van, hogyha a jelen sötét völgyéből a csúcs felé kiáltunk, hogy „van-e némi remény?!“ távolról az Isten mindannyiunk arcára rózsaszínű hajnalt derítsen.

Végül ez a hit arra sarkal, hogy a nagy szerves világrendben a nemzet, mint élet-egység értékeiben kikristályosodjék. Az a rejtett gyöngy legyen, amelyért odaadjuk mindenünket, az egész életünket, csak hogy a gyöngyből kiviruljon az Istenországa.

„... Tudom, kinek hittem.”
Pál, Tim. I. 12.

Vallás-e az unitárizmus vagy világnézet?

Az unitárizmus sohasem volt dédelgetett gyermeke a kereszténységnek. Életindulását a reformáció másod virágzásának tekintették, jézusi, szelid szellemét és türelmességét gyöngeségnek magyarázták. Fejlődésében, mód és alkalom szerint szívesen meggátolták. A keresztény család Benijáminója gyakran érezte, hogy a történelem tekintete könyörtelen szigorral méri fel léptei nyomát s feje fölött nem pajzsot, hanem kardot villogtat. Ez a sors, amit joggal nevezhetünk mostohának, azonban belső erőinek maradéktalan összegyűjtésére s küzdelmének fokozottabb megvívására sarkalta az unitárizmust. Arra kényszerítette, hogy védelmi vonalait belülről építse ki a *minőség és öntudatosság* alappillérein. Van valami régi várszerűség az életében, nem az elszigetelődés vagy befalazottság, hanem a szűk küzdőtér, igaz hősiesség és helyzeti magasság tekintetében. Minden kis igazságért százszor kellett megküzdenie, százszoros túlerővel szemben, de a lelki emelkedettség várfokáról. És azzal a messzelátó tekintettel, amivel a vár védője a közelharc színterein túl rendelkezik. Az unitárizmusnak be kellett bizonyítania, hogy kései megjelenése a keresztény világban nem a másod virágzásnak a jele, hanem annak a lelki érettségnek, mely évszázados, sőt évezredes vajúdásnak az eredménye. S ez az érettség a Kárpátok alatt akkor jelentkezett, amikor az ősi magyar hit megszabadulva a reáaggatott, sőt rákényszerített külső sallangtól s az ezzel járó sok gátló, nyomasztó érzéstől, megfürödve az Evangélium tiszta szellemében, önmagára talált és meggyógyult. Amikor ősi, pogány „egy-isten“-hite, a történelem izzó kohójában megtisztult jézusi isten-fogalomban, az „Atyaság“-ban oldódott fel. Oh, hogy örült, újjongott, ez a nép, amikor Dávid Ferenc, kiáltó szava elveszettnek-hitt önmagához vezette, önmagára ébresztette, s amikor az Evangélium hamisítatlan igazságában önmaga igazságát látta meg-

nyilatkozni. Önfelédtt mámorban csatlakozott az Egy-isten-vallókhoz, mint a börtönből szabadult a diadalmenethez. Fejedelem és szolga, világi és egyházi, férfi és nő mind érezte, hogy egy ős, nagy titok nyilvánvalóvá lett, egy titok, melyet idáig az erdő dalosai, a mezők pompázó virágai, a hófedte csúcsok és mélybezárt völgyek őriztek, de most kikiáltottak s ez nem egyéb mint, *hogy Isten magyar meglátásban lett gondviselője ennek a népnek.* Lélektanilag aligha magyarázható másképpen az unitarizmus villámgyors elterjedése Erdélyben. Hiszen a nép lelkétől távol-álló idegen eszme még egy vajúdo és minden újszerűséget kritika nélkül elfogadó világban sem érhetne volna el ezt az átütő sikert. (Gondoljunk csak a pogány magyarok megtérésére és István király kemény harcaira!) De a nép valahol a lelke mélyén primitíven és kimunkálatlanul évszázadokon át melengette ezt a hitet, sokat álmodhatott róla s küzködhetett érte s most, amikor jézusi melegségében és jézusi tartalommal csillant fel előtte, ősi önmagát ismerte fel benne; *az örök magyarban a tisztán látó, Egy-istent-kereső evangéliumi embert.*

Boldog, derűs világába azonban gyakran belesújtott a történelem vas ökle. Összetörte szép elképzeléseit, lepassztotta küzdő híveinek számát, de a tiszta istenhitet már meg nem semmisíthette. A hit megtalálta a maga várát, azt a tenyérnyi földet és azt a maroknyi népet, ahol tépetten, de meg nem törten fennmaradhatt. Napjainkban új sorsfordulóba kerültünk, új és nézelünk szerint minden eddigit felülmúló, nagy feladatokkal. Elő kell tehát készülnünk. Az előkészület bizonyos számvetéssel jár. A mi számvetésünkben, erőnk és elképzeléseink mellett, a múlt őszinte felmérése szerepel a legnagyobb és legsúlyosabb téttel. Hiszen innen tudjuk meg pontosan, hogy hol voltunk erősek vagy gyöngék, hívők vagy közömbösek, méltók, vagy méltatlanok az unitárius nevezetre. Annyit már előljáróban megállapíthattunk, hogy múltunk, egy-két kezdeti boldog pillanattól eltekintve, küzdelemben merült ki. Külső erők roppant súllyal nehezettek ránk s a vádak és megbélyegzések garmadával ömlöttek felénk. Nem-keresztényeknek, Krisztus-tagadóknak csúfoltak és szívesen eltanácsoltak volna erről a földtekéről. A külső nyomás, amint ez legtöbbször történni szokott, bizonyos mértékig megacélosított, sőt vérkeringést hozott az egyházi s vallásos életbe. De ahogy a nyomás, a felvilágosodás korával enyhült az első fellélegzést nem a pezsdülő élet, hanem a magabizó nyugodtság, sőt bizonyos mértékig a közömbösség váltotta

fel. A vihar oszlóban volt s az Isten derűs világosságára váró lelkek nemcsak elfeküdtek, hanem el is puhultak a nap alatt. „Jó nekünk itt lennünk“, hajtogatták boldogan, de arra, hogy e szabad légkört és derűs világosságot mások számára is vonzóvá és elérhetővé tegyék, nem sokan gondoltak. Felcsillant bennük az a reménység, hogy az unitarizmus *a jövő vallása* s így sorsát az időre bízták. Mintha a holnap nem a mának lenne a következménye, mintha magvetés nélkül is teremnének ringó búzakaralások s az idő gazdagon pótolna csupán reményteljes felfedezésekért? Igaz ugyan, hogy *a jövő vallása* azt is jelentheti, hogy *az unitarizmusnak van jövője*, vagyis olyan kiaknázatlan értékekkel bír, melyeknek feltárásához gazdagabb tudás, mélyebb magyarság, több emberség szükséges. De e nagy horderejű és biztató jelenség egyben veszélyes következményekkel járhat. Azzal t. i., hogy az unitarizmust, amely minden rezdülésében az élet vallása, túlságosan elvonatkoztatja az élettől. Helyesebben, távoli jövők köd-fellegébe rajzolja, mint a csodaszarvas alakját, vagy mint Jehova-istenét, kit népe szakadatlanul követ, de soha el nem ér. Az örök eszménység ápolása minden vallásnak őszinte hivatása s így az unitarizmusé is, de a hétköznapokat, a „mák“ súlyos kérdésekkel telt világot is magához kell, hogy ölelje. Mert a „holnap vallása“ csak így lesz a *ma* éltető kenyere és ízesítő sója. Csak így lesz az a fény, mely a mélységből tör a csúcsok felé, bevilágítván a küzdő és fejlődő élet útját.

Ez azonban csak egy tünete a múlt és jelen századi unitárius közömbösségnek. Elszomorítóbb az a jelenség, amely különösen az intelligens réteg vallásos magatartásában jelentkezik s mely egyik sajátos formájában a *reverzálisok* sorozatos, ránk nézve mérhetetlen kárt jelentő valóságához vezet. A statisztika és az élettapasztalat e téren megdöbbentő képet mutat és súlyosan vádol. Mert hiszen van valami tragédia abban, hogy az a vallás, amely természetesen a művelt réteghez szól, éppen itt veszít a megtartó erejéből. Érthető és méltánylandó, hogyha valaki élettársával szemben nem alkalmazza a lelki kényszer eszközeit, ha meghagyja hitében, hiszen a jó katolikusból, vagy jó reformátusból ritkán, vagy sohasem lesz öntudatos, jó unitárius, csupán ha spontán megnyilatkozó lelki indításból, vagy lelki szomjúságból csatlakozik hozzánk, de hogy gyermekének számára ne biztosítsa a lelki szabadság tiszta örömét és boldogságát, ez megmagyarázhatatlan. Ez

súlyos kötelesség-mulasztás, sőt bűnös elárulása mindannak, amit Jézus a *tökéletesedés* fogalmában sűrített össze s életcélul tűzött az ember elé. Minden ilyen eljárást megbélyegez, az a boldog vallomás, mely a hozzánk-tért emberek lelki tusáit megkoronázó nyugalomból és ragaszkodásból árad felénk. Ne sajnáljuk az időt és kérdezzük meg tőlük, hogy mit jelent unitáriusnak lenni? Mi az ára és mi a nyeresége az unitáriussá levésnek s akkor felmérhetjük és megítélhetjük a lelket elvetelő cselekedeteket.

A fenti tünetekhez még jó néhányat sorozhatnánk, de ízelítőül tán ennyi is elég. A tünetek különben sem adják meg a bajok és nehézségek pontos diagnózisát. Kutatásainkban mélyebben fekvő okokat kell keresnünk, hiszen maguk a tünetek is idevezetnek. S ha elértük a bajok kútfejét, talán segíthetünk valamit, esetleg kiúthoz jutunk. Felvetődik tehát a kérdés: mi az ősz oka a vallásos közönynek, nemtörődömségnek? S mi az oka, hogy ez a közöny, tisztelet a kevés kivételnek, és annak adassék minden tisztelet, épen a művelt rétegben nyilatkozik meg a legszembetűnőbbben? Nézetünk szerint nem lehet más, mint az a tény, hogy a *vallás* a dolgok természetéből kifolyólag pont ennél a rétegnél *világnézetté vértelenedett*. A világnézet a vallás trónjára kapaszkodott, de nem tudott vallássá lenni, vallássá szentelődni. S ez természetes is, mert jóllehet szoros kapcsolat áll fenn közöttük, élesen különböznek egymástól. S ez esetben a vallás előnyére billen a mérleg. Távolról sem célunk a világnézet értékét csökkenteni, vagy elvitatni, hiszen egy kiforrott világnézethez gyakran egy egész életrekiható hősiesség szükséges. Sőt azt is elismerjük, hogy jól megalapozott világnézet nélkül ingadozó nádszál az ember, de a világnézet önmagában egy befejezetlen valami. Egy világkép, amely természetszerűleg lehet tiszta, vidám, derűs, sötét, ködös vagy szomorú aszerint, amint az egyén viszonya a világhoz igazodik, vagy a világ az egyén lelkében visszatükröződik. *A világkép önmagában nem életterv és nem életcél*. A színeiből még hiányzik a melegség s a lét ellentétes pólusait egybehangoló, harmónikus erő. Hiányzik belőle a teljes kifejezés, lendület és hatalom. A világnézet; fa virág nélkül, madár szárny nélkül, a hang dallam nélkül. A kifejező erőt, szín-melegséget, lendületet és a hatalmat a vallástól kapja. *A világnézet nem felel a lét nagy kérdéseire*, hogy miért vagyunk, honnan jöttünk és hová megyünk, csak a vallás nyugtat meg, amikor a lét titokzatos mélységeiből kibontakozik az örök

kérdés: „*Micsoda az ember, hogy megemlékezel róla és az embernek fia, hogy gondod van reá?*“ (Zsolt. VIII. 5.) *A teremtő folyamat is a vallástól kapja a lendületet.* „A tudomány és művészet az örök gondolattól melegszik.“ Az eszmeáramlatok, vagy megmozdulások a vallástól kapnak tüzet, a vértanúk erőt, a szentek tisztaságot. Világot és lelket teremteni, mondja az egyik nagy gondolkozó, csak hitben lehet, hitben, mely lángoló lelkesedésre ragad.

Mindebből tisztán látszik, hogy mit veszített az unitárizmus, mikor eselenkint, világnézetté vértelenedett és mit kell visszanyernie, hogy a megnagyobbodott hazában figyelő és várakozó tekintetek között hangsúlyozottabb hívalását betölthesse. Egy világkép kialakításához leginkább, sőt kizárólagosan a szellem intellektuális ereje, az ész munkája szükséges, a vallásnál már a szív is nagy szerepet játszik. A dolgok természetéből önként adódik, hogy az ész túlsúlyba jutása a józan észszerűségen felül, a vallást szárazzá és hideggé teszi. Világnézetté változtatja át. A XIX. század embere, ki leborult az ész nagysága és mindenhatósága előtt, hódolatát nemcsak a tudomány terén, hol hite szerint quantitative minden nagyobb kérdést megoldott, hanem a vallás mezején is gyakorolta. S e gyakorlatnak a haladó szellemű unitárizmus is áldozatává lett. Volt abban valami korszerű színezet, kényelemszeretet és szellemi fölény, ha hitét képletekben is le tudta vezetni. Igen ám, de ez a nagyképű, laboratoriumi hit legtöbbször csődöt mondott az életben. Ezt úgy ő, mint mi, az utódok keservesen tapasztaltuk.

Első és legfontosabb kötelességünk tehát, hogy egyensúlyi helyzetet teremtsünk az ész és szív között, hogy a Biblia szavaival élve „*bölcs szívhez jussunk*“. Ez által az unitárizmusnak visszaadjuk eredeti rendeltetését; *a tiszta Evangélium felé vezető aranyközéputi hívatását, hogy dogmákba falazott hiteszmék kazamatáiba az ész hatalmával sugározzon világosságot, a szekták, komor, ködös ingoványába pedig a szív melegségével vigyen életvidámságot, hogy toborozzon, azok közül, akik nem tudták a gondolat kényszerzubbonyát továbbra is viselni s látszólagos, de boldogtalanul vergődő hitetlenségbe estek, vagy beteges tévelygéseknek lettek áldozatai.* Hogy az unitárizmus föntarthassa azt a „*kultúr protestáns szintet*“, mely a tudomány sokszínű, haladó világából és a hit termékenyítő, Istenhez emelő erejéből keletkezik.

Prohászka püspöknek „*A diadalmas világnézet*“ című köny-

vében van egy igen érdekes megjegyzése, mely felette megszívlelendő. Szerinte, „Az áriai népfajok örökölték az észnek és a szívnek azt a szerencsés egyensúlyát, melynél fogva sem az ész nem nyomja el a szívet, sem a szív nem burjánzik az ész rovására.“ Vagyis közülünk teljesedik ki az az egyetemes ember, ki egyszerre lehet tudós, hívő és művész. Vallásos megfogalmazásban az unitarizmus is erre törekszik, merthiszen emelkedett, tiszta vallásosság el sem képzelhető az ismeret és érzés összehatása nélkül. Szerintünk a vallás nem vak érzés, sem pusztá ismeret. Külön-külön egyik sem vezethet Istenhez. Az állat érez, de nem tud vallásos lenni, mert nincs hatalmában az ismeret. Az Isten és ember szeretete tudást is foglal magában. Azt mondhatnók, hogy a legemelkedettebb és legerősebb hit, valamint a legmélyebb bizalom és szeretet a legteljesebb tudással karöltve jár. „*Tudom kinek hittem,*“ a vallás klasszikus, örök nyelve. Ez a kiegyensúlyozottság adja meg az unitarizmusnak a felekezeti fölényt és fölényét. De csak úgy, ha vallás marad és nem világnézet. Viszont jogosan elvárja híveitől, hogy ne csak megismerjék, hanem törődjenek a sorsával, szeressék. Az ész nem harcol és nem bizonyít ott, ahol a szív néma. Egy eszmény csak úgy lesz életcél, ha megismerem s azt vallásommá emelve úgy szeretem és úgy követem, hogy saját meleg véremmel és életemmel táplálom.

Ezt a pelikánsorsot a vallásom tőlem, mint intelligens és öntudatos unitáriustól nem csak elvárja, hanem egyenesen megköveteli. Ugyanakkor hivatásának páratlan betöltésében búsán visszafizeti. Az unitarizmus egyedülálló hivatásáról szeretnék egy pár szót ejteni, hogy megállapításom valóságként hasson. Egy amerikai gondolkozó a vallás hivatásáról értekezvén a következő kijelentést tette. „*A vallás minden idők legnagyobb erő-tartaléka, de kétértelmű hatással.*“ Vagyis mélységéből egykép törnek fel a lendítő, szikrázó gondolatok és a sáppadt, kerékkötő, babonás eszmék. Egyformán gyógyít és elhervaszt, fölemel és sárban felejt. S ez a kétértelmű hatás onnan származik, hogy a vallás nem tudta vagy nem akarta megoldani a *hagyomány* és a *haladás* közti éles ellentétet. Vagy túlságosan megcsontosodott s akkor könnyörtelen vétőt kiáltott oda minden moccanásnak, vagy szeretlen rajongásban élte ki torzult önmagát.

Az unitarizmus, úgy érzem, kivételt képez ez általános megállapítás alól, mert a legnemesebb konzervatizmust a leglendüle-

tesebb haladással kötötte össze és a legszerencsésebben. Konzervatívizmusában a keresztény felekezetek között a legősibb alaphoz, a jézusi eszmékhez tért vissza s ezt nemcsak hódoló tiszteletben részesítette, hanem vére hullásával védte. Az örök fundamentumot, melyet a mester vetett, unitárius mártírok vére mosta tisztára. Ezt jelentette és jelenti számára a múlt szeretete és megbecsülése. Mint magyar vallás szintén az ő fundamentumot kereste, hogy felépíthesse az Isten magyar templomát. S ezért minden poklon keresztül vállalta a sorsát. A haladástól viszont sohasem félt. Próféta lelke fátylavívője, lélek-harang kongatója, kovásza volt az álmos, lomhán topogó életnek. Társadalmi, tudományos, gazdasági és nemzeti kérdésekben egyaránt megkiáltója volt a távoli derengő hajnalnak és szomjas keresője. Így fogta össze a múltat, jelent és a jövőt s feszítette ki nemzeti és keresztény vonatkozásban a töretlen aranyhidat. Mint oszlopfő büszke önludattal tartja e hidat, s ma a nagy nemzeti feladatok idején, várja minden magyar sorsvállaló készségét. A híd a bibliai keskeny útba fut, de az örök életre vezet.

„Hittem, azért szóltam.”
Zsolt. 116. 10.

Az unitárizmus világ-missziója.

A világ-misszió nem valamely teológiai csodabogár, hanem sajátos unitárius örökség. Inkább életfeladat, élethívatus, erkölcsi és lelki őrhelyenállás, mint vad idegentjáró fanatikus hit-térítés. Közösségi szempontból a faji, nemzeti értékeknek az egyetemes színvonalra való emelése. A kettőnek olyan kiegyensúlyozása, amelyből minden irányban gyarapodás származik. Az egyetemes színdúsabb, tökéletesebb lesz, míg a nemzeti tágabb és mélyebb. Ez a misszió világ-szükségesség, amint a „Szabadelvű keresztények” utolsó világkonferenciája is nagyon találóan megállapította, különösen ma, amikor a két fogalom; az egyetemes és nemzeti sok tekintetben gigantikus harcot vív egymással. A harc kimenetele ránk nézve nem érdektelen, amint hogy nem érdektelen a vallásunk világ-missziója sem. Egyenes kötelességünk tehát megismerkedni ennek lényegével, magasztos célkitűzéseivel s megvizsgálni, hogy az unitárizmus mennyiben képes megfelelni világ-missziós küldetésének.

Mindenek előtt a misszió fogalmának unitárius értelmezésével kell tisztába jönnünk, ami nézetünk szerint egyképpen nehéz és könnyű feladat. Nehéz, mert a négyszáz éves múlt nem termelt ki egyöntetű, hivatalos álláspontot s így a magunk megfogalmazására vagyunk utalva, de könnyű, mert tájékozódásainkban élhetünk a szabad mozgás lehetőségeivel. A négyszáz esztendő szinte megszakítás nélküli testet és lelket ölő harcban telt el, amelyben a pusztá létfenntartás vitte a legfontosabb szerepet. Az unitárizmus, amint ezt már a megelőző dolgozatban is kifejtettük, befelénéző lett, a belső alapokat kereste, a belső erőket gyűjtötte és állította munkába, ihletésért pedig a múlt felé fordult, hogy a megvívott harcok tanulságaiból merítsen lelket a további küzdelmekre. Egyedül volt és önmagából táplálkozott, mint a sötétbe

hulló lámpa fénye, amelynek hatókörét a bezáró falak nagy mértékben korlátozzák, de fényhatását a szűk térben hatványozottan emelik. Az unitárizmus kohó lett, amelyben szikrázó gondolatok hevültek, de a világ megnemértő közönyében, sőt ellenséges magatartásában elhalványultak, vagy megsemmisültek. Ilyen körülmények között érthető, ha az unitárizmus nem foglalkozhatott a misszió közismert gondolatával. Igaz, hogy önmagában kitermelte a minőségi ember és a mély és tisztult vallásos meggyőződés fenkölt típusát, amely egyik alaptényezője lett világ-missziójának. A múlt század vallásos közömbössége háttérbe szorította, de a kisebbségi sors ismét égető életkérdéssé tette a lelki vigyázást és számvetést, sőt bizonyos lendületet adott az elinduló belmissziós törekvéseknek. Az unitárius belmisszió 22 éves hőskölteményének legszebb epizódját abban a 10 egyházköztségben írták, amelyet a külső nyomások és belső erők hívtak életre, hogy bennük az igaz kereszténység kibontakozzék.

Ennyi röviden a történelmi háttér, amit felvázolhattunk a misszió fogalmának jobb megértéséhez. A háttér minden vonatkozásában erdélyi, a szó nemes és igaz értelmében vett belmisszió, amely jelenleg csak töredékeiben fejezi ki az unitárizmus világ-misszióját.

A külmisszióhoz az unitárizmusnak semmi köze nincs. Tudomásunk szerint egyetlen földrész vagy ország unitárius egyháza sem szervezett és nem tart fenn intézményes külmissziót. Léteznek ugyan intézmények, amelyek unitáriusok között a kölcsönös törődést s egymás megsegítését célozzák, de inkább a testvéri kapcsolatok elmélyítésének szem előtt tartásával, a lelki és szellemi értékek kicserélésének magasatos gondolatával, mint a hittérítés közismert törekvéseivel. Szorongattatásainkban mi is gyakran éreztük az angol és amerikai hittestvéreink adakozó lelkének áldó melegét, fölemelő hatását, de testvér adott a testvérnek, hogy a bajban lévő egyház szellemi és kultúr kincseit átmenthesse a jövőnek. Az unitárizmus széles e világon azt vallja, hogy amíg önmagunkban és magunk körül végnélkül hullámzanak a megoldatlan életfeladatok s amíg teremtett világunk „sóvárogva várja az Isten fiainak megérkezését s epekedik mindhalálíg“, addig balgaság és szerénytelenség távoli fajok életébe avatkozni s ott tűzni ki életcélokat. Először mutassuk fel a magunk kereszténységének jobb, igazabb, hívőbb formáját, illetőleg próbáljuk azt megélni s csak

azután tárjuk más népek elé követendő példának. „Úgy fényeljék a *ti* világosságotok az emberek előtt, hogy lássák a *ti* jó cselekedeteiteket s dicsőítsék a *ti* mennyei Atyákat!” (Mt. V. 16). A belső világosság, mint Isten fénye lelkünkben kifelé épúgy hat, vonz, melegít, útat mutat, mint az önmagából táplálkozó, sötétbesugárzó gyertya fénye. S ha valaki a göethei lelkület magaslatára ér, önkénytelenül vágyódik e világosságra és még a halálos ágyán is feléje küldi utolsó sóhaját. Viszont a mesterségesen táplált vagy erőszakolt világosság csak hamis fényt áraszt vagy megvakít. Színigaz, hogy az írások szerint Jézus elküldötte tanítványait, hogy az Evangéliumot hirdessék, *de előbb bizonysgot tett az igazságról*. A kereszténységnek is ezt az útat kell választania külmissziós törekvéseiben, ha nem akar hamis hírverések vádjába esni s a látszat-kereszténység csődjébe jutni. Az unitárizmus komoly lelkiismeretvizsgálat után úgy ítéli meg a helyzetet, hogy a kereszténység missziós törekvéseiben sem befelé, sem kifelé nem érte el a célját. Elismeri, hogy távoli földrészeken megszámlálhatatlan emberbaráti üdvös intézményt létesített, ragyogó terveket hajtott végre s a hősök és szentek légióit termelte ki magából, de kénytelen megállapítani azt is, hogy mindezek súlyos tehertétellel jártak, nevezetesen a benszülött lakosság katonai és gazdasági leigázásával, gyarmatosításával. A Britvilágbirodalom megteremtésében a missziónáriusok vitték a dicsstelen felderítői, előrsi szerepet. Az Evangéliummal fedezték a fegyvert s a nyugati művelődésnek sok olyan romboló melléktermékét importálták, amely talán örökre megmételyezte a jámbor benszülöttek egész életét. Balázs Ferenc írja egyik könyvében, hogy az északindiai hegyek között élő törzsek életében megdöbbenve fedezte fel a pálinkafőzés tudományát, mint egy megkezdett, de korán félbenmaradt keresztény külmisszió emlékét. Ez ugyan elszigetelt jelenség, de könyvtárra rugó kötetek és sok millió boldogtalan ember felzaklatott lelke rejti magában azt a mérhetetlen anyagot, amely telistele van ilyen és ehez hasonló esetekkel. Érthető és indokolt tehát, hogy az unitárizmus nem vállalt külmissziós szerepet. Elzárkózó magatartását mégsem a külső és belső eredménytelenség határozta meg teljesen. Nem is a közismert szegénysége és maroknyisága, sem a lélek hiánya, hanem a vallásos világszemlélete. Az unitárizmus felekezet és vallásközi viszonylatban a megértő türelmességen és az összehasonlító vallástudomány alapján áll, ami azt jelenti, hogy elveti

a kizárólagosság és egyedülidvezítés elvét. Követi a tudományt, mely elkülönülő faji kultúrákról beszél, mely kultúrák nemcsak, hogy nem feleslegesek, hanem egyenesen szükségesek, mert érték- és színskálájukkal kiegészítik, tökéletesebbé teszik az emberi művelődést. A fajkultúrák kitermelték a maguk vallásos géniusát, amelyet idegen eszmékkel sem helyettesíteni, sem pótolni nem lehet. Ezt csak elsorvasztani vagy megölni lehet, amit ékesen bizonyít a kipusztuló amerikai indiánok esete. Ez a faj halálra van ítélve, mert nem bírja el a keresztény kultúra lélekzetelállító közelségét. Pedig a külmisszió mindent megtesz az érdekükben. A katolikus papok némely helyen indián ruhába is öltöznek, a misét átítatják indián faji, ill. törzsi ceremóniák jellegével, indián ünnepeket soroznak be naptárukba, de minden hiába; kifelé megtévesztő máz, befelé azonban lassú, de biztosan ölő méreg. Így ítélve a dolgokat, az unitarizmus nincs meggyőződve afelől, hogy a jávai vagy koreai benszülöttet csak valamely felekezeti köntösbe öltöztetett kereszténység tehet boldoggá. Azonban vallja a benszülött társadalmi és anyagi felszabadításának szükségességét, felemelkedését az emberi méltóság magaslatára, hogy sajátos lelkeségéből sajátos életkörülményei és életfeladatai közepette kitermelhesse az egyetemes emberi értéket. Ez azonban már nem a szokványos külmisszió.

A fent elmondottakból máris kidereng, hogy lényegbeli különbség állhat fenn az általánosan ismert bel- és külmisszió, valamint a világmisszió között. A világmisszió bizonyos pontokon találkozik a szó nemesebb értelmében vett belmisszióval, de a külmisszióval nem. Ez tisztán ki fog tűnni a világmisszió ismertetéséből.

Megelőző dolgozatunkban érintettük, hogy az unitarizmus a reformáció keretében nem a szertelen gondolkozás-módnak a csökevénye, amint azt az előítéletes, felekezetieskedő felfogás szívesen hirdeti, hanem ellenkezőleg, bizonyos lelkiérésnek az eredménye. Most ezt a gondolatot kiegészítjük azzal, hogy, mint ilyen, a reformáció igaz lényegének a megtestesítője, az eszme végrehajtója és megkoronázója. *Unitarizmus nélkül nem lett volna reformáció a reformáció.* Csonkán, befejezetlenül maradt volna, mint egy isteni gondolat, amelyet értelmetlen emberi kéz metsz keresztül. A villogó pallós lesújtását Erdélyben Dávid Ferenc mártírelke védte ki, odadobván saját életét, hogy megmentse az isteni gondolat kiteljesedését. A kiteljesedés gondolata megérdemli, hogy részletesebben foglalkozzunk vele. Lássuk miben áll ez?

A reformáció egy világfolyamatot indított el, egy szellemi zajlást, melynek hullámverése a lélek minden területére kihatott. Vallásos vonatkozásban a magasfeszültség feltörte a hét lakat alatt őrzött Bibliát s a szabad kutatás tárgyává tette. Igen ám, de legelőször önmaga rettent meg a szabadság lehetőségeinek mélységétől s hogy idejében mentse a menthetőt, csak a Bibliát tette szabaddá, magát a szabadkutatást a minimumra csökkentette, a lélek szárnyait lekötözte. A reformáció csak félútig ért el mert, amint Ravasz püspök találóan írja (Bevezetés a gyak. teológiába 12. o.) „az utódok nem tudtak reformátusabbak lenni a reformátoroknál, tehát egyre katolikusabbakká váltak“. Az elakadást az unitarizmus oldotta fel a lelkiismeret szabadságának a kivívásával. S ez által lett megkoronázója a reformációnak. A kereszténység kebelén belül elismertette a „semper idem reformari“ alapelvét: *az örök revízió létjogosultságát sőt szükségességét. Világmissziója itt veszi kezdetét s minden, ami fönséges vagy rettenetes, ami megtartó és kockázatos az életében innen ered. Kovász lett, az örök erjedés keresztény szimboluma, élő és feszítő lelkiismeret. A haladás zászlója alá szegődött s mindig az élre küzdötte fel magát. A tudományos kutatás eredményeitől nem félt, sőt maga kereste a hit és tudás összhangbahozásának lehetőségeit. A darwinizmus metsző szeleit a lélek vitorláiba fogta, s a létért való küzdelem nyers fogalmát a fejlődés nagyszerű gondolatával itatta át. A kiválasztódás törvényét a fizikai világból az erkölcsi világba emelte, hirdetvén a jézusi elvet, hogy emberségünk megítélésénél nem a nyers erő mennyisége, hanem a lélek minősége az irányadó. A fejlődést, mely mint alaptörvény letagadhatatlan, spiritualizálta, s a vallásos szinten a tökéletesedés gondolatával cserélte fel. Célja nem az volt, hogy Istent könyörögje le a világba, hanem hogy a világot emelje Istenhez.*

Mint egy tavaszi légáram felszakította a megdermedt élet jegét s megindította az élet-vizek zúgását, hogy mind többen és többen szomjúhozzák a tiszta Evangéliumot. Mint előharcos megteremtette azt a tenyérszerű földet, mely mindig tárt karokkal várta a jobb világért, krisztusibb életért küzdő gondolkozók csoportját. A kevésbé megértettek, az örök kisebbségek igéretföldje és mentevára lett, de egyúttal örök hirdetője és bizonyosága az eszmék diadalának a nyers erőszak felett. S ezt a hivatását nem egy szűkreszabott térben töltötte be, hanem a szó tágabb értelme sze-

rinti világban. Nem is mindig, mint szervezett intézmény, hiszen a megszerzett, intézményekben élő unitáriusok száma a kereszténység családjában még ma is elenyészően csekély, hanem, mint egy isteni erő-központ, egy láthatatlanul működő leadó állomás, mely alapigazságait szakadatlanul sugározza szét a világba. Egyik dolgozatunkban az unitarizmust világfolyamatnak neveztük. Ez a folyamat hasonlatos a bibliai szélhez, melyről nem tudod honnan jön és hová megy csak a zúgását hallod. Helyesebben csak egyet tudsz azt, hogy a zúgó szélben Isten munkálkodik s te áhítatos örömmel kapcsolódol Isten munkájába. Így kapcsolódott be az unitarizmus is az isteni tervezésbe és töltötte be világmisszióját azok között, akik egy felvillanó pillanattal előbb látták meg a de-rengő hajnalt, akik egy lépéssel az emberiség előtt meneteltek, akik egy szemernyit emberiben szerettek s egy sóhajvásnyival nehezebb keresztet vállaltak a jövő emberiségért.

Az unitarizmus világmissziójának sajátos hangsúlyt ad az a tény, hogy az unitarizmus vallásos eszméinek gyökerét mélyebbre eresztheti a nemzeti élet talajába, mint bármely más keresztény felekezet, amiből önként következik, hogy több értéket felszívhat ill. felszínre hozhat abból. Az unitarizmus belső természetéből, rugalmasságából adódik ez a spontán alkalmazkodás, mondhatni átlényegülés. Míg a többi keresztény felekezet a dogmák merev világán nyugszik s kötött törvények szerint kapcsolódik bele a nemzet lelki életébe s a dogmák kifeszített hálózatán keresztül érintkezik az egyetemes világgal, addig az unitarizmus a lélek segítségével oldja meg ezeket a kérdéseket. A léleknek pedig meg van az a nagyszerű adottsága, hogy egyszerre szétbont és összetesz, megkülömköztet és harmonizál anélkül, hogy a két alaptörvény bármelyikét előnybe részesítené vagy megsértené, tehát lényegében megváltoztatná. Egyszerre tud nemzeti és egyetemes lenni, akárcsak a népi kultúrák legsajátosabb termékei: a népballadák. Tagadhatatlan pl., hogy a skót és székely népballadák, bár a maguk nemében páratlanok, egyedülállók, sok belső közös emberi vonást tartalmaznak. A táj, a sajátos életmód, életszemlélet különbözik, de *a lélek rokon: emberi*. Az unitarizmus útjának, kifejlődésének van valami köze a balladákéhoz. Az unitarizmus is bizonyos fokig az új. n. népi, mély kultúrák szüleménye. Míg pl. a keresztény felekezetek között a katolikus hitesezmék az egyetemesség jegyében terjedtek s mintegy felülről törtek be egyes nemzetek életébe, hogy ott

elvégezzék a maguk feladatát s megközelítsék az örök katolikus gondolatot, addig az unitarizmus a reformáció lelki hullámverésének következményeképpen a mélységből bontakozott ki akár Erdélyben, akár Lengyelországban akár Angliában. Belülről hatott kifelé, természetesen a közvetítők, prófétai lelkek útján. A katolicizmus sohasem hatolhatott le az igazi nemzeti jelleghez, mert dogmájában a tridenti alapon, egyháziasságában és célkitűzéseiben Róma központiségének alapelvén állott. Elismerjük, hogy a katolikus világ is adott nemzeti hősokeket, de ez a kérdés lényegében nem tartozik jelen tárgykörünkbe. Amúgy is még tisztázatlan annak eldöntése, hogy pl. a törökverő hősokek életében mi vitte a döntő szerepet: a magyar-e vagy a katolikus keresztény gondolat? A katolicizmus magyar vonatkozásban csak annyiban tudott nemzeti lenni, amennyiben egy néhány hős királyt *szentté*, néhány makulátlan magyar leány-lelket *boldoggá* s egy-két ünnepet *nemzetivé* avatott. A protestáns felekezetek már a dolgok természeténél fogva mélyebbre hatoltak, de azok sem érték el az unitárius mélységeket. Az unitarizmus nemcsak mint a reformáció teljes kivirágzása, hanem mint a magyar vallásos géniusz csúcsteljesítménye jelentkezett, amikor a *gondolat-szabadságot, mindenkít megelőzve, a keresztény vallásban világfogalomná és lelkiismereti törvénné emelte*. Az csak természetes, hogy egy nemzet, mint a magyar, mely évszázadokon át a szabadság szent eszméjéért vérezett, vallásos vonatkozásban a keresztény világot a gondolat szabadságával ajándékozta meg. Elfogulatlanul beszélve, ennyi jogon egyetlen nemzet sem tehetne. De az is természetes, hogy ezt a gondolatot a magyar lélekből az unitarizmus termelte ki, illetőleg csak az termelhette ki. Tovább menve, az is természetes, hogy Amerikában, ahová kezdetben a politikai és más üldözöttek emigráltak, az unitarizmus a későbbi századokban a rabszolgaság felszabadításának igaz bajnokaként jelentkezzék. Az Egyesült-Államok népe elindulásakor zászlójára írta, a lelkébe véste az emberi élet méltóságának szentségét s az unitarizmus a népi hagyomány szellemében vállalta ezt a nemzeti feladatot, amely egyúttal a legjézusibb, legkeresztényibb feladat.

Hazatérve, számunkra az „erdélyiség“ egyet jelent az unitarizmus világmissziójának azon törekvésével, mely a nemzeti értéket az egyetemes színvonalra kívánja emelni. Erdély önálló állami élete ezzel az unitárius örökséggel indult el. Nagy fejedelmei ezt

az örökséget védték, ezt a most már világ-fogalommá fágult örökséget valahányszor a vallásszabadság védelmére kardot rántottak. Az pusztán az unitárizmus erdélyi sorsának tragédiájához tartozott, hogy amíg kifelé a tőle örökölt eszméket védék, befelé a sorait mind nagyobb buzgósággal ritkították. De ez is velejárója a krisztusi életnek és a missziójának. Messiások sorsa ez.

Felvetődik a kérdés, hogyha az unitárizmus csaknem az elkülönülésig nemzeti tud lenni, mint különálló részt mi egyesíti, mi kapcsolja egybe az egyetemes unitárius egésszel? Mert hiszen így szeparáltan élve, egymagábanvéve legfennebb egy keresztény mozaik. Megemlítettük már, hogy az örök kapocs a lélek. Az unitárizmus „a lélek egyházában“ helyezkedik el s itt fejt ki világmiszzióját. A lélekről pedig kifejtettük, hogy az egyformán tud szétbontani és összetenni, mert meg van hozzá a mérhetetlen rugalmassága. Ezt a gondolatot most azzal egészíthetjük ki, hogy a *lélek, mint összekötő valóság szervezesebb és erősebb minden kötelék-nél.* A különböző földrészek és országok unitárius egyházai úgy kapcsolódnak egymáshoz, mint az élő szervezet tagjai. Mindenkinek megvan a maga sajátos *nemzeti hivatása*, de egy nagy *közös egyetemes céllal: Isten országának munkálásával.* A pillanat hatása alatt kikivánkozik belőlünk egy rövidke jellemzés, mely a fenti gondolatot megvilágítja:

Amerika, az ifjú népek és korlátlan lehetőségek hazája kitermelte az örök kezdeményező, figyelő és kutató unitárizmust; *az unitárizmus szemét.* *Anglia*, a zárkózottabb, erős hagyományos alapon álló, tekintélyt kereső, befelé néző életében Martineaun keresztül kitermelte az *unitárizmus rendszerező eszét.* *Az erdélyi unitárizmus* sok szenvedéseiben kitermelte az *unitárizmus szívét*, a magyar jellem melegségét. Szem, ész és szív kölcsönösen egyesült egy magasztos keresztényi gondolatban: *megmintázni a Mester jellemét!*

Ez az általános törekvés hatja át az egész földkerekség unitárizmusát. Mindannyiunkét, azokét, akik évszázadokkal ezelőtt elérkezünk a keresztény *lelki nagykorúsághoz* és azokét is, akiket csupán évtizedes csatlakozás fűz hozzánk. A csatlakozás bárhol és bármikor történik spontánszerű, belső erők munkája, amint ez nyilván kitűnik az unitárizmus történelméből. A tragikus véget ért lengyelországi unitárizmus csak az üldöztetések idejében keres szorosabb kapcsolatot az erdélyivel, az angliairól csak évszázadok múltán szerzünk tudomást s ők rólunk viszont, az amerikai, csehországi

és a Fülöp-szigetek több milliós unitárius egyházait szintén a lélek vezérelte az unitárius egységbe. És balga az, aki isteni Gondviselést nem sejt ebben.

Az eszme elindult... küzdve, elbukva, de ismét fölemelkedve útat tör magának népek és nemzetek szívéhez. Kondul, mint távoli harangszó. Az Isten keze kongatja, mint a tavaszthirdető hóvirág fehér csengettyűjét. Vannak, akik alusznak, vannak, akik nem hallják vagy nem is akarják meghallani, de aki meghallja, boldogan siet feléje mert érzi, hogy a virradat felé tart és foglya lesz az örök hajnalnak. Ez a távoli harangszó az unitárizmus világmissziója, melynek textusa: *világosság, szabadság, türelem, Isten-és emberszeretet!*
